

Aantekeningen over kinder mishandeling en incest

De medische definitie, de feministische definitie en hun onderlinge relatie*

Seksuele relaties tussen verwanten zijn bijna overal taboe, maar net als andere taboes wordt ook dat op incest soms geschonden. Vooral een bepaald type incestueus gedrag heeft de laatste vijftien jaar in de Westerse wereld verontwaardiging gewekt: seksuele contacten met kinderen, in het bijzonder met meisjes. Het gaat dan om seksuele gedragingen van familieleden, die in een zodanig ongelijke machtspositie ten opzichte van elkaar verkeren dat de machtiger partij voorbij kan gaan aan de wensen en belangen van de minder machtige. Aan deze vorm van incest is aandacht besteed in de media, in ettelijke symposia, in sociaal wetenschappelijk onderzoek (in Nederland onder andere Frenken & Van Stolk 1987; Draijer 1988). In korte tijd ging incest een hoge plaats innemen op de ranglijst van belangrijke maatschappelijke problemen. Van beroepsgroepen en overheidsinstellingen werd een actief ingrijpen gevraagd: hulp voor de slachtoffers, straf voor de daders en preventieve maatregelen.

Toch blijkt uit het werk van sociaal-historici, als Gordon en Wohl, dat men in kringen van kinderbeschermers en medische politie al veel eerder op de hoogte was van het bestaan van seksuele contacten tussen familieleden.¹ Incestueuze relaties maakten honderd jaar geleden deel uit van de 'sociale kwestie', van een complex van verschijnselen waartoe ook verwaarlozing en mishandeling van kinderen behoorden. Al was het bestaan van dergelijke relaties bij sommigen bekend, het was een onderwerp waarover mensen zwegen. Linda Gordon onderzocht gevalsbeschrijvingen van instellingen van de kinderbescherming in Boston, uit de periode van 1880 tot 1960. Zij laat onder andere zien dat bij het constateren van seksueel misbruik de mannelijke daders gespaard werden. Dat was zeker het geval als het om incestueuze relaties ging. Maatschappelijk werkers verschoven

hun aandacht dan van het gezin naar de gemeenschap, van verwanten naar mensen van buiten. De 'vieze oude man' werd geconstrueerd, waarbij de beschuldigden vaak al berucht waren om hun seksuele wangedrag. En ook deze 'slechte' mensen werden lang niet altijd gestraft. Verzachtende omstandigheden werden aangevoerd - zij werden in een of ander opzicht ziek of zwak verklaard. Het waren de vrouwen die blaam troffen: de meisjes werden van onzedelijkheid beticht, de moeders van morele verwaarlozing van hun dochters (Gordon 1989 [1988]). In zijn artikel 'Sex and the single room: incest among the Victorian working classes' laat Anthony Wohl een andere kant van het verdoezen van incest zien. Wie beroepshalve op incest stuitte, deed veelal onder zelfcensuur verslag van eigen bevindingen; en wanneer de feiten niet verhuld werden, werd er in commissies ter bevordering van de gezondheid of de huisvesting niet naar geluisterd en bleef een optreden uit. Wohl brengt dit passieve gedrag in verband met het taboe dat rustte op ingrijpen in familieverbanden (Wohl 1978).²

Na de eerste aanzetten tot de bescherming van kinderen, in Nederland zo omstreeks de eeuwwisseling, bleef de aandacht voor incest en kindermishandeling beperkt tot de hulpverlening aan mensen wier gedrag als pathologisch werd gekarakteriseerd, 'asociale', onaanpaste mensen uit de lagere sociale klassen. Dat duurde tot het begin van de jaren zestig in geval van kindermishandeling, tot het eind van de jaren zeventig in geval van incest: toen bleek dat kinderen in de verborgenheid van het besloten gezin veel vaker werden mishandeld dan tot dan toe was aangenomen. Deze verstoring van het beeld van het gelukkige gezin naar burgerlijk model, dat voor de meerderheid van ouders en kinderen inmiddels het ideaal was geworden, bracht een schok teweeg en leidde tot veel verwarring en vragen. Onderzoek wees - en wijst - uit dat het niet alleen de armen of de 'asociale' zijn die zich tegenover hun kinderen misdragen. Kindermishandeling en incest komen in gezinnen uit alle sociale lagen voor, al blijft de relatie tussen kindermishandeling en sociale klasse een slecht onderzocht onderwerp, waarover we weinig weten.³ De gezinnen waarin kindermishandeling tegenwoordig voorkomt verkeren in omstandigheden, die onvergelijkelijk veel beter zijn dan die van de armen van een eeuw eerder. De onderlinge verhoudingen in deze gezinnen, tussen echtgenoten en tussen ouders en kinderen, maken naar buiten toe een 'moderne' indruk. Dat alles bemoeilijkt

een aanpak van de mishandeling. Het paternalistische, 'beschavende' ingrijpen in de gezinsverhoudingen, dat honderd jaar geleden gebruikelijk was tegenover de lagere sociale klassen, is tegenwoordig niet meer acceptabel.

De recente 'ontdekking' van incest vond ongeveer tien jaar later plaats dan de 'ontdekking' van kindermishandeling. Deze twee 'ontdekkingen' zijn heel verschillend verlopen, hetgeen bepalend is geweest voor de definitie die aan beide problemen is gegeven. Daarover gaat dit artikel.

1 De ontdekking van kindermishandeling: de medische definitie

De jaren zestig zijn nog maar net begonnen als in de Verenigde Staten het verschijnsel kindermishandeling als nieuw syndroom wordt beschreven. Van 'the battered child syndrome' (Kempe 1962) wordt net als later van incest in korte tijd een maatschappelijk probleem gemaakt. Artsen voerden bij de ontdekking en openbaarmaking daarvan de boventoon. De belangrijkste publikatie werd geschreven door de röntgenoloog Ch. Kempe. De verschijnselen die hij als een syndroom formuleerde, waren al eerder door anderen beschreven (Caffey 1946, 1957; Woolley & Evans 1955⁴), maar de interpretatie van Kempe was nieuw. Hij schreef het ziektebeeld dat hij had waargenomen toe aan mishandeling door ouders of pleegouders. Tien jaar eerder zochten zijn collega's nog naar een medische verklaring voor de aanwezigheid van hematomen en fracturen zonder dat zij deze aan een bekend trauma konden toeschrijven. Later betrokken zij ook sociale oorzaken in hun beschouwing, maar zij dachten dan eerder aan ongelukken ten gevolge van onverantwoordelijkheid van de ouders dan aan opzettelijk toegebracht letsel (Pfohl 1977; Nelson 1986 [1984]).

Ruim tien jaar nadat Caffey een reeks onverklaarbare fracturen had waargenomen, namen de behandelende artsen de mogelijkheid van mishandeling als oorzaak van deze fracturen in overweging. Röntgenologen waren de eersten die daartoe overgingen en dat was waarschijnlijk geen toeval. Zij hadden het bij het stellen van een dergelijke diagnose in verschillende opzichten gemakkelijker dan andere medici. Zij hadden meer afstand tot de patiënten en hun

families dan kinderartsen of huisartsen en de gegevens die ze moesten interpreteren stonden ver af van werkelijke kindermishandeling - 'the dramatic character of a beating is greatly reduced by the time it reaches an x-ray laboratory' (Pfohl 1977).

Bij de openbaarmaking van hun bevindingen onder medici met andere specialisaties stuitte de röntgenologen op grote weerstanden. In 1959 werd het Kempe niet toegestaan over kindermishandeling te spreken op een vergadering van de Society of Pediatrics Research - het onderwerp werd niet van voldoende belang geacht (Pieterse 1984). In 1961 organiseerde hij voor de American Pediatric Association een panel, waarvan hij de eerste titel 'the physical abuse of children' uit tactische overwegingen verving door 'the battered child syndrome'. Deze laatste benaming was een succes. Juist omdat deze een medische, smalle en onomstreden definitie van het probleem inhield, vond deze gemakkelijk ingang.⁵ Volgens Amerikaanse sociologen heeft deze omschrijving bijgedragen aan de snelheid waarmee kindermishandeling in de Verenigde Staten in korte tijd en onder een breed publiek als maatschappelijk probleem werd erkend, een probleem waarvoor financiële middelen beschikbaar moesten worden gesteld. Hier was een nieuwe 'ziekte' ontdekt, die zich op een individueel niveau liet behandelen - de kinderen moesten worden genezen, waarbij de ouders onder meer vanwege de kans op herhaling een complicerende factor vormden. Ouders die hun kind mishandelden hadden een gebrekkige karakterstructuur en hadden daarom eveneens hulp nodig. Een mogelijk verband met de sociaal-economische positie van deze gezinnen bleef in deze smalle definitie, zeker in het begin, buiten beschouwing; conflicten tussen progressieve en conservatieve politici konden zo uit de weg worden gegaan (Pfohl 1977; Nelson 1986 [1984]).

Een paar jaar nadat 'the battered child syndrome' in de Verenigde Staten serieus werd genomen, bereikten de berichten over kindermishandeling de Europese medische wereld. In het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (NTvG) verscheen in 1964 het eerste artikel. De gegevens waren verontrustend. Uit onderzoek in de Verenigde Staten bleek het om letsel met een zeer ernstige prognose te gaan: van de zeventienhonderdneegenenveertig in de loop van een jaar bekend geworden gevallen waren achtenzeventig kinderen gestorven, terwijl honderdveertien andere kinderen een blijvende beschadiging van de hersenen overhielden (Kuiper & Van Creveld 1964). En, al waren de gegevens daarover onduidelijk, toch waren er aanwijzingen dat kin-

dermishandeling betrekkelijk vaak voorkwam.⁶

De ernst van het verschijnsel werd later bevestigd, ook voor Europese landen.⁷ In een handboek als *Current Pediatric Diagnosis and Treatment* (1978 [1970]) wordt in het algemeen gesteld dat 'approximately 10% of alleged accidents in children under age 6 are due to physical abuse'. Dergelijke gegevens maken tegenwoordig deel uit van de standaardkennis die aankomende artsen zich moeten verwerven. Maar ondanks dat blijven de verschillende vormen van kindermishandeling voor artsen in de dagelijkse praktijk moeilijk te herkennen. Deze moeilijkheden rondom het 'opvangen van signalen' vormen het belangrijkste thema in de artikelen in het *NTvG*, naast de vraag wat een arts in geval van kindermishandeling moet doen en de problemen rondom het beroepsgeheim. Kuiper en Van Creveld vinden het belangrijk dat artsen zich bij vermoeden van kindermishandeling inzicht verwerven in de familieverhoudingen van een kind. Het zijn zeker niet alleen 'psychopaten, asociale of armoedzaaiers', die hun kinderen mishandelen. 'De uiterlijke schijn wijst op toewijding tot de kinderen, hetgeen het ontstaan van een vermoeden van mishandeling vertraagt' (Kuiper & Van Creveld 1964). Een bewijs van mishandeling blijkt moeilijk, temeer daar de ouders vaak ten stelligste ontkennen. Een Duitse arts die bij een dodelijk verlopen geval geen mishandeling heeft herkend, schrijft: 'Zweierlei wichtige Dinge versäumte ich: ich liess mich von dem völlig normalen Verhalten der Eltern des mishandelten Kindes täuschen. (...) Und ich liess mich täuschen durch das scheinbar sicher aufgebaute diagnostische Gefüge' (*NTvG* 1967, p.1623).

In *The Protection of Children* stuiten Robert Dingwall e.a. eveneens op de moeilijke herkenbaarheid van kindermishandeling, ook als mensen van het bestaan van kindermishandeling op de hoogte waren. 'The central fact to be explained by any analysis of decision-making in child protection is the rarity of allegations of mistreatment' (Dingwall e.a. 1983). Maatschappelijk werkers, reclasseringsambtenaren, artsen beoordelen ouders, - hun gedrag en hun morele status - vanuit wat Dingwall en collega's 'a rule of optimism' noemen, waarbij als het even mogelijk is het beste van de ouders gedacht wordt.

In een vergelijkbaar verband, namelijk waar het gaat om geweldpleging in het huwelijk, wijst ook De Swaan op het onvermogen van artsen om tekenen van geweld te zien. Hij spreekt in navolging van Kapteyn van beschavingsblindheid, van een 'sociogene blinde plek'.

In onze gepacificeerde samenleving wordt gewelddadig gedrag op individueel niveau van jongsafaan onderdrukt en wordt het op een maatschappelijk niveau verdrongen. Wie in een dergelijke samenleving is gevormd en wie dan met geweld te maken krijgt, is daarop slecht voorbereid en is daarbij weerloos (De Swaan 1984). Het geweld is achter de coulissen gebracht en daarmee is de suggestie gewekt dat het ook feitelijk is verdwenen. Dat geldt voor geweldpleging in het algemeen, maar het geldt a fortiori voor geweld in het gezin. Gewelddadig gedrag valt immers niet te rijmen met het ideaal van het Westerse gezin als een vrijplaats voor positieve affectieve emoties, tussen echtgenoten en tussen ouders en kinderen. De beslotenheid van het gezin maakt geweldpleging daarbinnen tot op grote hoogte onzichtbaar en bemoeilijkt een actief optreden in het gezinsleven.

2 Veranderingen in de houding tegenover incest: de feministische definitie en de inburgering daarvan

Veranderingen

In enkele decennia is de publieke houding tegenover incest ingrijpend veranderd. Twee - zeer ongelijksoortige- voorbeelden kunnen deze omslag illustreren.

Tot ver in de twintigste eeuw was sprake van een publieke passiviteit tegenover incest, ook wanneer feitelijke gevallen aan het licht kwamen. Een illustratie van deze gelatenheid is nog in 1968 in *Sextant* te vinden, in een artikel over seksuele afwijkingen geschreven door de psychiater E.de Wind: 'We weten bar weinig over het werkelijk voorkomen van incest. Dr.Zuithoff merkte op dat in bepaalde gemeenten in de Betuwe een reeks van incestgevallen aan de orde kwam na de aanstelling van een nieuwe veldwachter. Dit luwde echter weldra toen de veldwachter ervaren had dat het er zo bijhoorde. Het is zeker dat er legio incestgevallen bestaan waar men de vuile was liever in huis houdt dan er de Justitie in te kennen' (*Sextant* 1968).⁸

De schrijver zet zijn betoog voort met een beschouwing over de mogelijkheden 'seksuele devianten' op te vangen en hulp te bieden. De strekking van het artikel is vol begrip voor de seksuele devianten, 'gemeenlijk eenzame, angstige mensen'. Hoe kan hun drempelvrees voor instanties worden opgevangen? Nog al te vaak stelt Justitie de

bescherming van de gemeenschap voorop en herkent in de delinquent niet de patiënt. Het artikel heeft de liberaal-tolerante toonzetting die kenmerkend is voor veel geschriften uit de jaren zestig. Angst voor onzedelijkheid ontbreekt en de nadruk ligt op de positieve kanten van seksualiteit. Mogelijk nadelige gevolgen die kinderen van ongewenste seksuele ontmoetingen zouden kunnen onderkennen zijn in het artikel niet aan de orde. Hun beleving lijkt een afgeleide te zijn van de reacties van volwassenen - trauma's worden eerder veroorzaakt door de houding van de ouders en van de wereld rondom het kind dan door het seksuele delict zelf.

De liberale tendens die uit het artikel spreekt heeft zich ten dele voortgezet: de openheid over seksualiteit is veel groter dan in de periode vóór de jaren zestig en daarin blijft bovenstaande passage bij de tijd. Maar bij de vrijheid in seksueel gedrag, die eveneens deel uitmaakte van het ideeëngoed uit deze periode, zijn inmiddels kanttekeningen gemaakt. Een dergelijke vrijheid veronderstelde een gelijkheid in machtsverhoudingen, die zeker tussen volwassenen en kinderen, maar ook tussen mannen en vrouwen ontbrak. Het veronachtzamen van deze machtsverschillen maakt de gelatenheid over het uitblijven van maatregelen achteraf bekeken begrijpelijk. In de ideologie van de jaren zestig moest ieder mens de gelegenheid krijgen eigen wensen en verlangens naar voren te brengen. Daarbij werd er aan voorbij gegaan, dat lang niet iedereen in een positie verkeerde om zich een dergelijke vrijheid te permitteren.

Sindsdien is er veel veranderd. Een vergelijking tussen het Amerikaanse handboek van Randall Collins, *Sociology of Marriage and the Family* (1985) en het veel oudere *Society* (1961) van Ely Chinoy kan deze omslag illustreren. In een handboek als dat van Chinoy werden eerdere generaties sociologiestudenten over het taboe op incest geïnformeerd: over het universele karakter daarvan, over het ontstaan en over de functies. Hedendaagse sociologen in spe leren de resultaten van recent onderzoek over de frequentie van incest - tussen vaders en dochters, broers en zusters -, over de omstandigheden waarin incest plaatsvindt en over de lange-termijn gevolgen voor de slachtoffers. Zo besteedt Collins in het hoofdstuk 'Childrearing: Ideals and Realities' een paragraaf aan een samenvatting van recent onderzoek naar incest. Een onderdeel daarvan gaat over preventie. De studenten leren hoe ouders incest in familieverband kunnen voorkomen: zij moeten alert zijn op de omstandigheden die incest

kunnen bevorderen en hun kinderen waarschuwen tegen 'secret sexual pacts with adults. It is particularly important for not merely the mother but the father to take part in these discussions' (Collins 1987 [1985]).

Deze twee fragmenten wijzen op verschillende veranderingen in de benadering van incest. Hoe zijn deze te interpreteren?

De maatschappelijke veranderingen die de openbaarmaking van incest mogelijk maakten hielden allereerst verband met veranderingen in de houding tegenover seksualiteit. In de jaren zestig werd het gemakkelijker om over seksualiteit te spreken. Seksueel gedrag dat afweek van de norm wekte minder morele verontwaardiging dan voorheen. Ook incest werd niet langer uitsluitend als onzedelijk gezien, hetgeen het signaleren ervan waarschijnlijk heeft vereenvoudigd. Dat gebeurde echter op beperkte schaal en alleen door bepaalde beroepsgroepen, - door politieagenten, maatschappelijk werkers, artsen, psychiaters en psychologen - die daarmee nauwelijks nog naar buiten traden. Ik heb de indruk dat zij incest, vaker dan nu het geval is, niet als een op zichzelf staand probleem zagen, maar als een onderdeel van een breder complex van problemen. Dat laatste blijkt bijvoorbeeld bij het lezen van de intake-verslagen van psychotherapeuten werkend bij het Amsterdamse Instituut voor Medische Psychotherapie, in de jaren zestig en zeventig. Daarin werd incest behandeld als één van de ernstige traumatische ervaringen die mensen in hun jeugd kunnen hebben. De ervaringen van cliënten werden niet ontkend, maar zij vormden evenmin het centrale aanknopingspunt voor een therapie (Van Daalen & Van Stolk 1990).

Incest werd door sommigen opgemerkt en wie ermee te maken kreeg vermoedde misschien net als De Wind, dat slechts een fractie van het werkelijke aantal incestgevallen buiten de beslotenheid van het gezin bekend werd. Maar het actieve optreden van tegenwoordig, het ingrijpen bij gevallen van incest en het treffen van preventieve maatregelen zijn kenmerkend voor de periode die begon aan het einde van de jaren zeventig.

Incest krijgt een feministische definitie

In de laatste decennia is een grotere openheid tegenover seksualiteit ontstaan en zijn de omgangsvormen in het seksuele verkeer losser geworden. Deze ontwikkeling is te interpreteren als een proces van

liberalisering en dat was het perspectief van veel jongeren in de jaren zestig. Maar in de jaren zeventig is een andere interpretatie gangbaar geworden: de feministische interpretatie. Feministen beschouwden de maatschappelijke achterstelling en onderdrukking van vrouwen als verschijnselen die zich niet alleen op de arbeidsmarkt of in het onderwijs manifesteerden, maar ook in de meest intieme verhoudingen tussen mannen en vrouwen. De idealen van de jaren zestig werden als naïef en romantisch afgedaan, utopische mannenverzinsels waar vrouwen weinig bij te winnen hadden. De negatieve kanten van seksualiteit kwamen daardoor in de aandacht, vooral het machtsmisbruik van mannen.

Zo redenerend werd ook incest door feministische vrouwen opgevat als een van de gevolgen van de ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen. Naast andere seksuele geweldsmisdrijven, vrouwenmishandeling, ongewenste intimiteiten op het werk, prostitutie en pornografie, werd het één van de voorbeelden van maatschappelijk onrecht waarmee vrouwen in onze samenleving te kampen hebben. Op de conferentie over seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes die in 1982 in Kijkduin door de overheid werd georganiseerd was incest dan ook één van de agendapunten. De conferentie was uitsluitend toegankelijk voor genodigden: politici, ambtenaren en deskundigen uit de vrouwenbeweging. Het ging de conferentiegangers in geval van incest alleen om onvrijwillige contacten en om die reden vervingen zij het woord 'incest' door 'seksuele kindermishandeling'. Daarbij tekenden zij aan dat het vooral om meisjes ging.⁹ In de inleiding werden verschillende mythen ontzenuwd. Zo wees onderzoek bijvoorbeeld uit dat vrouwen zelden de dader zijn en dat seksuele kindermishandeling voor 97% door mannen plaats vindt - niet alleen door vaders, maar ook door broers, grootvaders, stiefvaders, ooms en neven;¹⁰ dat 93% van de contacten heteroseksueel zijn en slechts 4% van de incestbedrijvers als ziek of gestoord zijn aan te merken - 'Hun gedrag valt eigenlijk niet als abnormaal te betitelen, het is het alleruiterste van "normaal" gedrag (...)'. Incest komt in alle sociale lagen voor, 'ook bij artsen, politici, ambtenaren en rechters'. Het is niet zozeer een seksueel probleem, evenmin een probleem van gestoorde gezinsrelaties of van een individuele geestesgesteldheid, maar een politiek probleem, een weerspiegeling van 'hoe machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen al eeuwenlang liggen'. Meisjes die seksueel mishandeld worden bevinden zich in een positie van dubbele machtsongelijkheid: net als

hun moeders zijn ze 'economisch en financieel' afhankelijk van mannen en daarbij komt nog dat zij als kind afhankelijk zijn van volwassenen binnen het gezin. Zo redenerend kozen de congresgangers in Kijkduin voor het standpunt dat seksuele kindermishandeling moest worden opgevat als een op zichzelf staand probleem, dat niet zonder meer mocht worden gelijk gesteld aan andere vormen van kindermishandeling (Acker & Rawie 1982).

In deze visie is incest met kinderen terug te voeren op de machtsongelijkheid tussen de seksen. Dat gegeven rechtvaardigt een speciale benadering, een afstand nemen van andere vormen van kindermishandeling, en minder aandacht voor machtsongelijkheid tussen volwassenen en kinderen of tussen sociale klassen. Andere vormen van kindermishandeling leenden zich niet voor de morele verontwaardiging van feministen - deze troffen meisjes en jongens in vrijwel gelijke mate en mishandelende ouders bleken zowel mannelijk als vrouwelijk te zijn.

De inburgering van de feministische definitie

Toen kindermishandeling eenmaal was 'ontdekt', werd het onderwerp in deelonderzoeken verder uitgewerkt. Specifieke vormen van kindermishandeling werden nu bestudeerd, zoals bijvoorbeeld de mishandeling van prematuur geboren babies of van onwettige kinderen. Naast dit proces van 'topic differentiation', waarin verschillende aspecten van kindermishandeling aan de orde werden gesteld, was ook sprake van 'issue aggregation', waarbij kindermishandeling juist werd verbonden met meer omvattende verschijnselen, zoals geweldpleging binnen het gezin (Nelson 1986 [1984]).

Voor incest geldt dat het als een deelonderwerp van kindermishandeling had kunnen worden opgevat, als een bepaald soort kindermishandeling die in sommige opzichten een specifieke benadering vergde. Het kon echter ook aan een breder onrecht worden gekoppeld, zoals aan de machtsongelijkheid tussen de seksen. Dat laatste is gebeurd en daarmee heeft incest, zeker in de publieke discussie en in mindere mate in de praktische hulpverlening,¹¹ een bijzondere positie gekregen en is het verschijnsel losser komen te staan van andere vormen van kindermishandeling. Deze losmaking was onderdeel van een feministische omschrijving van het probleem. In het publieke debat kon de incestproblematiek daardoor in korte tijd een belangrijk 'moral issue' worden.

Op grond van onderzoeksresultaten uit het buitenland en uit Ne-

derland (Draijer 1988) was het niet langer te loochenen dat onvrijwillige incest tussen kinderen en volwassenen vaker voorkwam dan eerst werd gedacht. Al meende een enkeling in de debatten over incest slechts een modeverschijnsel op het spoor te zijn, toch leek het aantal 'absoluut ongelovigen' in snel tempo af te nemen of, preciezer geformuleerd, zij lieten in het openbaar nauwelijks meer van zich horen. De overheid stelde geld beschikbaar voor onderzoek en voor verbetering van de hulpverlening. Dat gebeurde in het kader van initiatieven ter bestrijding van de achterstelling en onderdrukking van vrouwen, geïnterpreteerd op de wijze zoals dat in Kijkduin was gebeurd.

In de feministische visie op incest kwam de erkenning van seksueel misbruik van kinderen op één lijn te staan met de erkenning van de achterstelling en onderdrukking van vrouwen. Wie kanttekeningen maakte bij deze definitie van het probleem, laadde daarmee de verdenking op zich de ernst van seksueel misbruik van kinderen te onderschatten. Iedereen die het verschijnsel over het hoofd had gezien, was er in zekere zin medeplichtig aan dat het zo lang verborgen had kunnen blijven. Dat heeft er waarschijnlijk toe bijgedragen dat de feministische interpretatie van incest in de massamedia en ook in vaktijdschriften van professionelen zo snel raakte ingeburgerd. Vooral professionele beroepsbeoefenaars, zoals maatschappelijk werkers, psychiaters en artsen werden door de 'ontdekking' van incest in verlegenheid gebracht. Zij verkeerden immers beroepshalve in een positie die hen in principe in staat stelde incest te signaleren. Zij waren in gebreke gebleven, omdat zij de frequentie van het verschijnsel hadden onderschat. Om hun gebrek aan alertheid en hun passiviteit goed te maken namen zij de feministische definitie van het probleem over. Incest kwam vaker voor dan zij vermoed hadden en was te beschouwen als een maatschappelijk onrecht tegen vrouwen. Deze houding leidde soms tot verwarring en daarvan zijn onder andere in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, het in Nederland meest gerenommeerde medische tijdschrift, voorbeelden te vinden.

Pas laat wordt in dit tijdschrift aandacht besteed aan incest; afgezien van een paar boekbesprekingen, berichten uit het buitenland en een enkel artikel verschijnt in 1986 een speciaal nummer waarin vier artikelen over incest zijn opgenomen. In deze artikelen blijkt een spanning te bestaan tussen de medische definitie van kindermishandeling en de feministische definitie van incest.

Eén van de artikelen is geschreven door iemand die niet tot de medische wereld behoort, hetgeen in de kolommen van het *NTvG* een zeldzaamheid is. Deze schrijfster, mr. A.S.C. Visser, hoofd van de afdeling Jeugd- en Zedenzaken van de gemeentepolitie te 's Gravenhage, vertegenwoordigt een onversneden feministisch gezichtspunt. De posities van de andere schrijvers - een huisarts, een vertrouwensarts en een schoolarts - zijn minder uitgesproken.

Eén van de vragen waarmee de schrijvers in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* worstelen luidt: Laten incest en kindermishandeling zich wel in één adem bespreken? Nee, luidt het antwoord van Visser in haar artikel 'Incest en "de sterke arm"'. Tussen kindermishandeling en incest bestaat volgens haar een wezenlijk onderscheid. Daarom pleit zij ervoor incest los te maken uit het complex van kindermishandeling. Zij wekt de indruk dat ze 'incest' en 'kindermishandeling' als concurrerende problemen ziet. Naar haar mening komt incest vermoedelijk vaker voor dan kindermishandeling en is het bovendien erger. Kindermishandeling is nog wel voor te stellen: 'Het kan ons allemaal wel eens overkomen dat we in een opwelling te hard slaan. Kindermishandeling kan een opvoedingsdoel dienen. Zowel mannen als vrouwen doen het'. De daders hebben veelal spijt en de schade is meestal beperkt - een opmerking die iemand alleen kan maken zonder op de hoogte te zijn van eerdere artikelen in het betreffende tijdschrift. Maar, aldus de schrijfster, incest kan niemand zich voorstellen. Het is onbespreekbaar en toch gebeurt het. De mannen binnen het gezin zijn meestal de dader en de meisjes het slachtoffer. Anders dan bij kindermishandeling zijn de gevolgen niet zichtbaar, 'al zijn ze levenslang voelbaar voor het slachtoffer, zelfs bij een eenmalige gebeurtenis'. Incest is in deze lezing een sekseprobleem, dat diep geworteld is in onze cultuur. De enige adequate reactie daarop is een ingrijpen door politie en justitie. Om die reden betreurt de schrijfster het dat de Bureaus Vertrouwensartsen inzake Kindermishandeling niet langer bij het Ministerie van Justitie, maar bij het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur zijn ondergebracht (Visser 1986).

Uit de andere artikelen blijkt dat de auteurs in verlegenheid verkeren. Ze willen laten zien dat ze incest als probleem erkennen, maar over de feministische interpretatie zijn ze halfslachtig. In sommige passages nemen ze deze over en maken ze een scherp onderscheid tussen kindermishandeling en seksueel misbruik van kinderen, elders in hun artikelen schrijven ze over beide verschijnselen als behorend

tot één complex van mishandeling. Maar dan haasten ze zich om niet de indruk te wekken dat zij het onderwerp 'incest' als 'zomaar kindermishandeling' zien en om dat te demonstreren gebruiken ze de feministische retoriek. Daarin ligt de nadruk op de verschillen tussen incest en kindermishandeling en worden de overeenkomsten tussen beide verschijnselen naar de achtergrond geschoven. Het duidelijkste voorbeeld van deze neiging is een passage over een oude vrouw, waarbij titel en inhoud elkaar niet dekken. Het verhaal onder het kopje '(Late) gevolgen van seksuele kindermishandeling' blijkt helemaal niet te gaan over seksuele kindermishandeling. Het bevat een relaas van een 78-jarige vrouw die naar aanleiding van een krantenbericht over kindermishandeling voor de eerste keer in haar leven haar eigen jeugdgeschiedenis aan haar huisarts vertelt. Tot haar zestiende jaar is ze door haar vader bijna dagelijks mishandeld, geslagen en getreiterd. Bij deze vrouw is net als bij incestslachtoffers sprake van verzwegen woede en van wrok. De schrijver merkt op dat het van het allergrootste belang is dergelijke verhalen niet te bagatelliseren en steun te bieden bij het verwerken van verdriet (Moors 1986). Hij gebruikt daarbij de redeneertrant die gebruikelijk is bij slachtoffers van incest, maar die ongebruikelijk is bij slachtoffers van kindermishandeling. Daaraan moet waarschijnlijk ook de titelvergissing worden toegeschreven: de schrijver heeft de gevoelens van de vrouw herkend als horend bij incestslachtoffers, zonder zich te realiseren dat dergelijke gevoelens hoogst waarschijnlijk ook bij slachtoffers van kindermishandeling voorkomen. Interessant is dat deze korte geschiedenis attendeert op een verschil in benadering van slachtoffers van kindermishandeling en van incest. In het eerste geval is hulpverlening bijna alleen gericht op kinderen die nu mishandeld worden, in het tweede geval gaat het ook om de psychische verwerking van volwassenen met incestervaringen in hun jeugd.

Slot

Kindermishandeling en incest hebben veel gemeen. Beide zijn strijdig met de tegenwoordige gezinsverhoudingen, zowel met de gangbare omgangsvormen tussen ouders en kinderen als met de opvoedingsidealen. Op de 'ontdekking' van beide verschijnselen werd vergelijkbaar gereageerd, eerst met een mengeling van schrik en ongelooft, daarna met twijfel en met meningsverschillen over de beste

aanpak. Maar beide 'ontdekkingen' hadden ondanks deze overeenkomsten een verschillend verloop en resulteerden in geheel verschillende probleemdefinities, ieder met eigen beperkingen.

Kindermishandeling werd ontdekt door artsen en werd door hen omschreven als een ziektebeeld, aan te treffen bij kinderen. Een sociale beweging van slachtoffers heeft zich - althans in Nederland - niet ontwikkeld, verwerkingsproblemen zijn op een maatschappelijk niveau niet aan de orde gesteld. Seksueel misbruik van kinderen werd openbaar gemaakt in een morele aanklacht van feministen. Zij vatten incest op als een maatschappelijk onrecht dat vrouwen werd aangedaan door mannen. Vrouwen die zelf incestueuze ervaringen achter de rug hadden namen bij de openbaarmaking en bij de hulpverlening een belangrijke plaats in.

In beide gevallen is een verschijnsel aan het licht gebracht waarover weinig of niets bekend was. In beide gevallen heeft de gehanteerde probleemdefinitie er juist door zijn beperkingen toe bijgedragen dat de problemen serieus werden genomen. In één opzicht kennen beide definities dezelfde beperkingen: in de geringe aandacht voor een eventueel verband tussen het gedrag van de mishandelende ouders en de sociaal-economische positie waarin zij verkeren. Deze veronachtzaming is in het geval van kindermishandeling enerzijds toe te schrijven aan het streven van medici om binnen hun eigen beroepscompetentie te blijven, anderzijds aan de angst voor stigmatisering van lagere sociale klassen; in geval van incest is de achtergrond van deze veronachtzaming dat feministische vrouwen sociaal-economische machtsverschillen welbewust minder zwaar laten wegen dan machtsverschillen tussen de seksen.

De definities van kindermishandeling en incest kunnen elkaar aanvullen. Beide verschijnselen zijn alleen te begrijpen en te verklaren bij een zo ruim mogelijke interpretatie.

Noten

- * Met dank aan Bram van Stolk en de redactie van het *AST*.
- 1 Zie voor een heel andere invalshoek *Forbidden Partners* (1987). Deze studie van Twitchell gaat over de Anglo-Amerikaanse literatuur, maar is bijzonder breed van opzet. Onder meer wordt de liefdesrelatie tussen Lord Byron en zijn half-zuster Augusta behandeld evenals het publieke schandaal dat daarop volgde.

- 2 Vergelijkbaar historisch onderzoek naar reacties op incest in Nederland is me niet bekend.
- 3 Sommige gegevens wijzen erop dat gezinnen uit de lagere sociale klassen zijn oververtegenwoordigd. Zie bijvoorbeeld het *Jaarverslag Vertrouwensartsen inzake Kindermishandeling 1974* waarin vermeld staat dat de categorie 'lage employé of ambtenaar/geoefend arbeider' de meeste plegers oplevert, terwijl dat in 1973 voor de categorie 'ongeschoolde arbeiders' opging. In de laatste jaarverslagen zijn dergelijke gegevens niet te vinden. Het gaat hier om een omstreden kwestie. Slechts een deel van de gevallen van incest wordt bekend en de kans dat dat gebeurt is bij de lagere sociale klassen groter dan bij de hogere sociale klassen. Toch menen sommigen zoals Leroy Pelton dat het verband tussen armoede en kindermishandeling niet alleen is toe te schrijven aan de grotere toegankelijkheid van arme gezinnen, die meer dan gezinnen uit de hogere sociale klassen aan de sociale controle van openbare instellingen bloot staan. In 1978 verzette Pelton zich in 'Child Abuse and Neglect: The Myth of Classlessness' tegen de in die tijd veld winnende gedachte dat de frequentie en ernst van kindermishandeling en -verwaarlozing geen verband zouden houden met socio-economische klasse. Drogendijk (1971) citeert overigens een onderzoek van Steele & Pollock die vooral onder de middenstand mishandelende ouders aantreffen. Het betrof vooral ouders met neurosen, psychiatrische afwijkingen en psychosomatische stoornissen.
- 4 Zie Pfohl (1977); Nelson (1986 [1984]).
- 5 Het is in dit verband illustratief hoe het 'battered child'-syndroom in het *Pediatriesch Handboek* (1980 [1972]) wordt behandeld, ondergebracht in het hoofdstuk 'Beenderen en gewrichten', volgend op de paragraaf 'congenitale dysplasie van het heupgewricht'.
- 6 Voor de Verenigde Staten werd geconstateerd dat 10% van de letsels bij kinderen beneden vijf jaar het gevolg waren van mishandeling (Pieterse 1984).
- 7 In Nederland werd in 1972 de eerste maatregel ter bestrijding van kindermishandeling getroffen. Bij wijze van experiment werden vier *Bureaus Vertrouwensartsen inzake Kindermishandeling* ingesteld en deze werden in de tien jaar daarna uitgebreid tot tien. De vertrouwensartsen kregen een snel groeiend aantal aanmeldingen te verwerken: in 1972 430, in 1973 628, in 1974 823 (*Jaarverslag Vertrouwensartsen inzake Kindermishandeling 1974*, 1977); in 1980 2.228, waarvan er 1.643 werkelijk mishandeld bleken te zijn, 823 meisjes en 820 jongens; in 1983 ca. 3.500 waarvan ca. 2.200 werkelijk mishandeld waren (Hessing-Wagner 1985); in 1985 waren er 3.883 meldingen, in 1986 5.352 meldingen, in 1987 5.344 meldingen en in 1988 7.429 meldingen (*Jaarverslag 1985 t/m 1988 Landelijke Stichting Bureau's Vertrouwensartsen inzake Kindermishandeling*, 1989). Als onderscheid wordt gemaakt naar aard van mishandeling komen (na verificatie) meldingen van lichamelijke mishandeling tussen 1985 en 1989

het vaakste voor, al is het percentage in deze periode teruggelopen van 37 tot 31. Het percentage meldingen van seksueel misbruik is het sterkst toegenomen: van 4% in 1980, 7% in 1983, 15% in 1985, 19% in 1986/1987 tot 29% in 1988 (Jaarverslag, 1989).

Onderzoek naar de vraag door wie de kinderen mishandeld werden wees uit dat - naast kostgangers, burens, kennissen of familieleden - in 70 tot 90% van de gevallen de ouders de daders zijn (Drogendijk 1971). In geval van één pleger is (na verificatie) 24% vader, 31% moeder, in geval van twee plegers is 24% van de gevallen aan vader en moeder samen toe te schrijven (Jaarverslag, 1989). Onder de plegers van seksuele kindermishandeling zijn mannen overigens wel oververtegenwoordigd (zie noot 10).

- 8 Met dank aan Gert Hekma, die me op deze passage wees.
- 9 Verwijzend naar onderzoek van het NISSO hanteerden ze de volgende cijfers: in 93% van alle gevallen van seksuele kindermishandeling is sprake van meisjes, in 7% van jongens (Acker & Rawie 1982). Vergelijk het Jaarverslag 1985 t/m 1988 van de *Landelijke Stichting Buro's Vertrouwensarts inzake Kindermishandeling*: volgens de cijfers in dit jaarverslag is 87% van de seksueel mishandelde kinderen meisje; 13% jongen.
- 10 Vergelijk het Jaarverslag 1985 t/m 1988 van de *Landelijke Stichting Buro's Vertrouwensarts inzake Kindermishandeling*: bij seksuele kindermishandeling behoort 88% van de plegers tot het mannelijk geslacht, 12% tot het vrouwelijk geslacht.
- 11 Dat laatste blijkt bijvoorbeeld uit de jaarverslagen van de vertrouwensartsen, voor wie seksueel misbruik het afgelopen decennium een van de vormen van kindermishandeling is geweest, waarmee ze te maken kregen - naast lichamelijke mishandeling, lichamelijke verwaarlozing, emotionele mishandeling/-verwaarlozing en overige vormen van mishandeling.

Literatuur

- Acker, Hanneke, Marijke Rawie, *Seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1982
- Chinoy, Ely, *Society. An Introduction to Sociology*. New York: Random House, 1961
- Collins, Randall, *Sociology of Marriage and the Family*. Chicago: Nelson-Hall, 1987 (1985)
- Daalen, Rineke van & Bram van Stolk, Over revolutie en onwetendheid. Seksuele ervaringen en klachten van jongeren. In: Peter van Lieshout (red.), *Symptomen van de tijd. De dossiers van het Amsterdamse Instituut voor Medische Psychotherapie, 1968-1977*. Nijmegen: SUN, 1990
- Dingwall, Robert, John Eekelaar & Topsy Murray, *The Protection of Children. State Intervention and Family Life*. Oxford: Basil Black-

- well, 1985 (1983)
- Draijer, Nel, *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1988
- Drogendijk, A.C., Wat zijn dat toch voor ouders, die hun kinderen mishandelen? *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 116, 6 (1971), pp.224-226
- Frenken, Jos & Bram van Stolk, *Hulpverleners en incestslachtoffers. Onderzoek naar belemmeringen in de hulpverlening*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1987
- Gordon, Linda, *Heroes Of Their Own Lives. The Politics And History Of Family Violence*. Harmondsworth: Penguin, 1989 (1988)
- Hessing-Wagner, Josette, *Samenhang in de zorg rond geboorte en jonge kinderen*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1985
- Jaarverslag 1974 *Vertrouwensartsen inzake Kindermishandeling*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1977
- Jaarverslag 1985 t/m 1988 *Landelijke Stichting Buro's Vertrouwensarts inzake Kindermishandeling*. Utrecht: LSBVK, 1989
- Koers, A.J., *Kindermishandeling*. Rotterdam: Donker, 1984 (1981)
- Kuipers, F. & S. van Kreveld, *Mishandeling van kinderen*, *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 108, 50 (1964), pp.2399-2406
- Moors, J.C.P., *De huisarts en (seksueel) mishandelde kinderen*, *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 130, 1 (1986), pp.6-9
- Nelson, Barbara J., *Making An Issue Of Child Abuse*. Chicago/London, The University of Chicago Press, 1986 (1984)
- Pelton, Leroy H., *Child Abuse and Neglect: The Myth of Classlessness*, *American Journal of Orthopsychiatry*, 48, 4 (1978), pp.608-618
- Pieterse, J.J., *Kindermishandeling in het gezin*. Alblasterdam: Erasmus Universiteit, 1982
- Pieterse, J.J., *Kindermishandeling*, *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 128, 49 (1984), pp.2315-2317
- Pfohl, Stephen J., *The 'discovery' of child abuse*, *Social Problems*, 24, 3 (1977), pp.310-323
- Schmitt, Barton D., *Battered Child Syndrome (Child Abuse and Neglect)*. In: Henry C. Kempe, Henry K. Silver, Donough O'Brien, *Pediatric Diagnosis and Treatment*. Los Altos: Lange Medical Publications, 1978 (1970), pp.851-855
- Silver, H.K. e.a., *Compendium kindergeneeskunde*. (Bewerking en redactie J.W. Stoop) Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema, 1980 (1972)
- Swaan, A. de, *Handen thuis. Over geweldpleging in het huwelijk*, *Sociologisch Tijdschrift*, 11, 1 (1984), pp.3-14
- Twitchell, James B., *Forbidden Partners. The Incest Taboo in Modern Culture*. New York: Columbia University Press, 1987
- Visser, A.S.C., *Incest en 'de sterke arm'*, *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 130, 1 (1986), pp.9-11
- Wind, E. de, *Seksuele afwijkingen ... en een gezonde reactie daarop*,

Sextant, 9 (1968), pp.20-24

Wohl, Anthony S., Sex and the single room: incest among the Victorian working classes. In: Anthony S. Wohl (ed.), *The Victorian Family*. New York: St. Martin's Press, 1978, pp.197-216